

РУМУНСЬКІ «МОНОГРАФІЇ» ЯК ІСТОРИКО-ЕТНОГРАФІЧНЕ ДЖЕРЕЛО

Увага акцентується на особливій групі джерел — рукописних «монографіях» — звітах румунських повітових адміністрацій 1942–1944 років. Зафіксована в них інформація доповнює знання про господарську діяльність, побут населення краю.

Ключові слова: джерело, монографія, культура, етнографія, історія, повіт.

Завданням даної статті є ведення до наукового обігу інформації про маловідомі свідчення історико-етнографічного характеру румунського походження, написані у період перебування Буджака і Буго-Дністровського межиріччя у складі Румунії. Це монографії історичного, історико-етнографічного та краєзнавчого характеру.

Перші монографії з'явилися на початку 1930-х років. Вони присвячені вивченню історії і традиційної культури окремих сіл Буджака. Однією з таких є «Monografia satului Plătvrești județul Cetatea Albă» (Монографія села Плахтіївка Білгород-Дністровського повіту). Вона написана румунською мовою і вийшла друком 1932 року [3].

Свідчення для монографії записували з кінця 1920-х років. Ймовірно, книгу готували до століття села Плахтіївка. Автор намагалися висвітлити комплекс різноманітних питань, починаючи з історії заселення, з'ясувати причини переселення плахтіївців, простежити динаміку етнічного складу тощо. Значна частина книги присвячена аналізу економічного розвитку, освіти, побуту. Питанням етнографічного характеру уваги майже не приділено, але те, що записано від літніх мешканців села, є важливою етнографічною інформацією.

Видання вміщує низку світлин господарсько-побутового характеру. Вони доповнюють уявлення про житлові і господарські будівлі, споруди громадського значення тощо. Дізнаємося й про місцеві особливості одягу кінця XIX — початку XX ст.

Розповіді респондентів особливо цінні, оскільки це свідчення першого покоління переселенців — засновників села і свідків

перших років і його історії. Показовою у цьому плані є розповідь Кліма Середи, який повідав про історію села, деякі аспекти демографічного характеру, структуру і функціонування місцевої влади. Зокрема, він розповів, що вони переселились з Плахтівки Катеринославської губернії не за своєю волею. На пропозицію переселитись добровільно ніхто з мешканців бажання не висловив. Першими родинами, які переселились до Буджака 1829–1830 років, були Середи, Талавіра, Саламаха, Іванько, Кошельник, Котелевські, Капраленко, Коноплеан, Рябошапка, Ляшенко, Киктенко, Горносталь, Павленко, Бойко, Голубничі, Примаченко, Демура, Пенчук, Малюк та інші [3, с. 262]. Це була перша категорія переселенців. Переселенці другої категорії прибули в село 18 лютого 1869 року з боярських маєтків. Це родини Лисогор, Колісниченко. Третя категорія — біженці. Вони не враховані жодною офіційною статистикою і представляли етнічно змішані групи молдован, українців, «райків»: Кривий, Верхован, Каракушан та інші [3, с. 263]. Невелика кількість переселенців була з Біляївки. Зрештою, в селі осіли випадкові люди, які прийшли невідомо звідки [3, с. 263].

Землі, на яких поселилися плахтійвці (і які потім викупували), належали кільком поміщикам, зокрема Новоровському (чи Навроцькому) [3, с. 264].

Керував сільською громадою голова (за румунських часів — примар). Обирався за спрощеною схемою без формальностей.

За спогадами Афтонома Олексійовича Стрелкова, який 43 роки виконував обов'язки волосного писаря, судочинство в селі здійснював волосний суд. Його очолював волосний суддя, обраний сільчанами з числа односельців. Бувало, що на цю посаду обирався не самий авторитетний кандидат, а той, хто мав багато друзів чи чисельну родину і родичів. Відтак не завжди судочинство творилося справедливо. Але наявність у селі волосного суду розцінювалася позитивно, оскільки не потрібно було витрачатись на поїздки до інших судових установ. До того ж, оскільки у селі все знали один про одного, справи вирішувались «інколи не заходячи до приміщення волосного суду» [3, с. 278]. Можна стверджувати, що судочинство здійснювалось у багатьох випадках за звичаєвим правом.

Деякі зауваження Кліма Середи відображають морально-етичні норми, яких зазвичай мали дотримуватись плахтійвці.

Зокрема про шлюб і сім'ю: «жінка має завжди доглядати чоловіка», тому що «де клубок, там має бути нитка» [3, 264], а благопристойність і добробут є безцінними для літнього чоловіка [3, 264]. Добробут розглядається як наслідок багатолітньої наполегливої праці кожного члена родини. Влітку все доросле населення працює в полі. В селі залишаються тільки діти і літні люди [3, с. 262].

Чимало інформації у монографії про господарську діяльність плахтіївців. І не тільки про землеробство і тваринництво, а й про допоміжні види ремесла і промисли. З розповіді коваля Єфрема Бердяги (молдованина за національністю) дізнаємося про поступовий занепад цього важливого ремесла. Він скаржився, що підков виготовляв мало, бо місцеве населення коней не підковувало, оскільки земля тут м'яка. Дід скаржився, що вже на той час ковальство в селі не було прибутковим ремеслом ще й тому, що замовляли потрібні їм вироби у німців з сусідніх сіл [3, с. 281].

Існує ще одна група джерел — звіти повітової адміністрації, які також їх автори назвали «монографіями».

Якщо ініціаторами історико-етнографічних та краєзнавчих досліджень краю були громадсько-просвітницькі організації, місцева румунська влада, а виконавцями і авторами монографічних розвідок фахові історики, народознавці, то авторами звітів-монографій були звичайні чиновники, які до науки ніякого відношення не мали, але занотовані ними свідчення, спостереження представляють науковий інтерес, оскільки висвітлюють різноманітні сфери діяльності населення незалежно від етнічної приналежності. Зібрану інформацію систематизовували і відправляли до архівних установ. Рукописні звіти також називали монографіями. Наприклад, «Монография Березовского уезда. Инструкция для составления монографии» (Инструкция дирекции культуры по составлению монографии районов уезда и черновые материалы к ней) [1].

На відміну від монографії про Плахтіївку, інформації у так званих «монографіях», а насправді звітах окупаційної влади, значно менше, особливо історичної. Етнографічні свідчення практично відсутні за винятком окремих зауважень чи відомостей про національний склад того чи іншого поселення. При написанні «монографій» не дотримувались єдиної установленної структури. Ймовірно, таких вимог не існувало. Однак

основні розділи, що відображали стан економіки, культури як обов'язкові форми звітності є у кожній «монографії». За приклад наведемо подані матеріали префектури Балтського повіту «Докладные записки преторов и администраторов предприятий о их деятельности. Монография уезда» [2].

У цій «монографії» виокремлені розділи «промисловість», «індивідуальна промисловість», «торгівля», «навколишня територія», «ріки», «озера», «рослинність», «надра», «грунти», «садівництво», «виноградарство», «сільськогосподарський реманент», «тваринництво», «шляхи сполучення і комунікації», «залізниця», «адміністративний устрій», «етнічний склад населення», «історико-освітні і духовні установи» (театри, школи, церкви, бібліотеки тощо).

Якщо не зважати на певну упередженість і тенденційність в окремих випадках щодо оцінок діяльності радянських органів управління господарством і висвітлення на цьому тлі досягнень окупаційного уряду, слід визнати, що «монографії» дають важливу інформацію для з'ясування функціонування економіки і суспільства у конкретному часовому проміжку.

Так, у розділі «промисловість» вказується кількість підприємств і обсяги виробленої продукції, ринки збуту. Є аналіз стану приватного сектора, його частки у структурі економіки повіту. Дізнаємося, що приватний сектор задовольняв потреби населення у найнеобхідніших виробках побутового характеру, тому від ефективності його функціонування залежав розвиток традиційних ремесел і промислів. Стає зрозумілим, що з припиненням за радянських часів вирощування приватним сектором конопель для домашнього ткацтва занепадає килимарство. Можливо, з метою засудження атеїстичної ідеології наводяться факти знищення на будівлях, огорожах, у вишивці традиційної української символіки.

У порівнянні з радянською, репрезентується організована румунською владою система торгівлі (розгалужена мережа торговельних установ, пунктів побутового обслуговування населення), основу якої складала продукція кооперативів. У «монографії» міститься чимало статистичних даних щодо використання земель повіту. З 4023 кв. км на 63 % земель вирощували сільськогосподарську продукцію, на 13,5 % — ліс, на 10,5 % земель — фрукти, виноград.

Обсяги виробництва сільськогосподарської продукції відображено у статистичних даних за 1940–1942 роки. Вони дають можливість простежити динаміку виробництва за часів радянської влади і румунської. Так, обсяги площ засіяних озимою і яровою пшеницею зменшились з 61225 га до 17505 га, жита з 16171 га до 4719 га, ярового вівса з 6307 га до 4262 га. Натомість збільшились площі під кукурудзу з 16016 га до 69028 га, під озимий ячмінь з 13557 га до 30977 га, соняшник з 8927 га до 23361 га, просо з 2165 га до 21254 га, горох з 3743 до 5146 га. Збільшились площі для вирощування цукрового буряка з 3900 га до 9115 га, картоплі з 2168 га до 7018 га, овочевих культур з 206 га до 1612 га.

У «монографії» висвітлюється й тваринництво, починаючи з другої половини 1930-х років. Його розвиток оцінюється позитивно, відзначається збільшення поголів'я домашніх тварин, чисельність якого у 1937 році досягла рівня 1914 року. Це стало наслідком реалізації урядових рішень, згідно з якими селянам дозволялось мати одну корову, свиню, 10 овець, 20 вуликів і домашню птицю. Показовим є співвідношення кількості поголів'я тварин у селян, державних, громадських господарствах (табл. 1).

Таблиця 1

Поголів'я	державних	громадських	селянських
Коні	164	20351	1861
Велика рог. худоба	660	11271	52571
Свині	374	4221	24542
Вівці	144	5608	20153
Кози	-	-	-
Птиця	752	35144	290603
Кролі	-	-	-
Вулики	130	5319	7938

Інформація про адміністративний устрій невелика за обсягом, але конкретна і достатня для розуміння структури влади. Балтський повіт складався з 7 районів (Балтського, Савранського, Піщанського, Бершадського, Ободовського, Чечельницького і Ольгопільського). На території повіту знаходились 124 села, 3 міста (Балта, Бершадь, Ольгопіль) і 4 містечка. Керівництво повітом здійснювала повітова префектура.

Засновниками Балти упорядники «монографії» вважають румунів (молдован), хоча аргументів на підтвердження цієї версії не наводять.

Слід зазначити, що упорядники при написанні тексту зверталися до різноманітних джерел, щоб у порівнянні показати динаміку розвитку тієї чи іншої галузі, етнічного складу населення тощо. Так, чисельність населення Балти на 1889 рік складала 30 тис., у 1894 році — 33 743, з яких євреї склали 78 %. За 1932–1933 роки кількість населення зменшилась і у 1935 році мешканців Балти було 21 384, а у 1942 році ще менше — 10 632 осіб.

Викликають інтерес і деякі питання суто етнографічного характеру. Вони стосуються житлобудування, історії заселення краю. Відзначаються такі особливості, як заснування поселень в долинах річок, планування, відстань між селами. Першопоселенцями краю за текстом «монографії» є румуни, які «із за властивого їм м'якого характеру» не змогли протистояти українцям, росіянам, іншим переселенцям і поступово втрачали свої землі, особливо родючі чорноземи. Станом на 1942 рік чисельність румунів у Балтському повіті складала 18567 осіб, з яких 7139 проживали в моноетнічних молдавських селах, інші 11428 — у змішаних. У порівнянні з українцями, яких нараховувалось 234833 осіб, румунське населення складало 7,9 %. Однак в освітніх закладах повіту — в трьох ліцеях (381 учень) і семи гімназіях (599 учнів), в 158 початкових школах повіту (18727 учнів) навчання відбувалось румунською мовою (у Балтському повіті і 7 початкових школах).

Отже, стислий огляд інформації, що міститься у названих друкованих і рукописних виданнях, засвідчує існування важливого, але малодослідженого джерела, корисного для вивчення різноманітних проблем історії, матеріальної і духовної культури населення Одещини.

Джерела та література

1. ООДА. — ф. Р 2361. — Оп. 1. — Спр. 38а.
2. ООДА. — ф. Р 2358. — Оп. 1. — Спр. 99.
3. Mircea Ispir, Panait Antohi. Un sat din Bugeac. Monografia satului Pltvbrești județul Cetatea Albă.

ROMANIAN «MONOGRAPHS» AS HISTORICAL AND ETHNOGRAPHIC SOURCES

Attention is accented on the special group of sources — handwritten «monographs» — reports of Romanian nosimovoux administrations of 1942–1944. The information fixed in them complements knowledge about economic activity, way of life of population of edge.

Key words: Source, a monograph, ethnography, history, the county.

В. Г. Кушнір

РУМЫНСКИЕ «МОНОГРАФИИ» КАК ИСТОРИКО-ЭТНОГРАФИЧЕСКИЙ ИСТОЧНИК

Внимание акцентируется на особой группе источников румынский «монографиях» отчётах румынских уездных администраций 1942–1944 годов. Зафиксированная в них информация дополняет знания про сельскохозяйственную деятельность, быт населения края.

Ключевые слова: источник, монография, этнография, история, уезд.

УДК 930.2(929)(092)(093)

О. Є. Музичко

РІД СМОЛЕНСЬКИХ В ІСТОРІОГРАФІЧНОМУ ПРОЦЕСІ СЕРЕДИНИ ХІХ — ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХХ ст.

У цій статті вивчено внесок роду Смоленських (Анастасій, Леонід Анастасійович, Леонід Леонідович та Ілля Леонідович) в історіографічний процес другої половини ХІХ — початку ХХ ст. Розглянуто зв'язок між їх національними, громадськими та історичними поглядами та діяльністю. Представники роду діяли здебільшого на півдні України та, зокрема, в Одесі.

Ключові слова: південь України, рід Смоленських, Одеса, Крим, історіографічний процес